

A reformáció és a rabbinikus írásmagyarázat – Martin Bucer Zsoltár-kommentárjának fényében*

0. Bevezetés

Eredetileg a reformáció és rabbinikus írásmagyarázat kapcsolatának a feldolgozása volt a céloim. Amint Bucernél elkezdtem a munkát és beleolvastam az irodalomba, rögtön láttam, hogy a kérdéskör csak egy szelete kerülhet vizsgálatra, a téma gazdagsága miatt.

E munka ezért nem tér ki a reformáció korának zsidóságtól való markáns elhatárolódás, illetve a judaizálás kettős tendenciájának komplex kérdéskörére, mely külön tanulmány tárgya lehetne,¹ de ismerjük a zsidó írásmagyarázat teljes elutasításának Lutherig visszavezethető megfogalmazását, mely szerint a zsidók Krisztus ellenségei, s az Írás vak, tudatlan magyarázói csupán. Bucerről vizsgálódásaim alapján azonban lelkiismerettel elmondhatom – anélkül, hogy hamis képet akarnánk festeni róla –: ebben a tekintetben ő pozitív kivételnek tekinthető. E tanulmány ezért inkább annak a pozitívumnak a felmutatására koncentrál, mely Bucer részéről a zsidó írásmagyarázat használatában mutatkozik. Nem foglalkozunk tehát az elutasító lutheri hangvétel és a dávidi kort hangsúlyozó kálvini magyarázat kérdésével a zsoltárok esetében, hanem örülünk a történeti keretre épülő buceri krisztológiai olvasat jelenségének, mely feltétlenül sajátos hangot képez a zsoltárok magyarázatában a reformáció korában.

1. Martin Bucer és a Zsoltárok könyve

Martin Bucerről tudjuk, hogy megjelent 1529-ben egy Zsoltár-kommentárja, melyből a zsoltár-fordításait és az argumentumokat később angolra is lefor-

* A konferencián elhangzott előadás változatlan formában "A reformáció és rabbinikus írásmagyarázat egy szelete" cím alatt megjelent: Sárospataki Füzetek 21/1 (2017), 33–50. Jelen tanulmány az előadás jelentős mértékben átdolgozott, több ponton javított változata.

1 Sujin Pak is ismerteti ezeket a véleményeket, lásd PAK: The Judaizing Calvin, 73–76.

dították.² Ebben a korban nem Bucer volt az egyetlen, aki behatóan foglalkozott a zsoltárokkal. Megtette ezt Erasmus (1515), Lefèvre (1508), Luther (1519–1521), Bugenhagen (1524) és Pellican is (1527).

Bucer jártasságát jellemzi a témában, hogy Zsoltárokról szóló előadásokat tartott Heidelbergben 1519-ben, és mint az erre vonatkozó utalásokból tudjuk, Strasbourgban is 1524–1525-ben, majd 1528–1529-ben.³ 1524-től maga is igyekezett a gyülekezet számára verses formában íródott zsoltár-fordításokat készíteni.⁴

Bucer 1525-ben lefordította Bugenhagen Zsoltárokhoz írt latin nyelvű kommentárját (1524) is németre, sőt 1526-ban ki is adta azt, Luther zsoltár-fordításaival ellátva, a szerzők engedélyével.⁵ Az eredmény nem nagyon tetszett Bugenhagennek. Bucer ugyanis revideálta Bugenhagen munkáját, a zsoltárok héber számozásához igazodva, a Zsoltárok könyvének négyes felosztását véve alapul, ráadásul Bucer, Bugenhagen megdöbbenésére, a 111. zsoltárba beledolgozta a maga úrvacsorával kapcsolatos zwingliánus álláspontját is. Ezt a zwingliánus eucharistia-felfogást a lutheránusok nem nézték jó szemmel.⁶

Részben az ő rosszállásuk miatt⁷ publikálhatta Bucer 1529-ben Zsoltárokról írt saját kommentárját „a lyoni Aretius Felinus” álnév alatt,⁸ részben azért, hogy munkája a szélesebb olvasóközönséghez előítéletek nélkül érhesse el,⁹ az üldözött francia és dél-német protestánsok vizsgáztatására.¹⁰ A műben minden zsoltárnak elkészítette új, saját latin fordítását, a zsoltárokat részletes bevezetővel látta el, majd versről versre haladva magyarázta azokat.¹¹ A mű több kiadást is megért (1532, 1547, 1554), Bucer halálát követően pedig az

2 PAK: The Judaizing Calvin, 55, a részleteket lásd lentebb.

3 uo.

4 WALTKE – HOUSTON: The Psalms as Christian Worship, 62.

5 BUCER, M. (Übrs., Hg.): *Psalter wol verteutsch aus der heyligen sprach : Verklerung des Psalters fast klar und nutzlich von M. Luther. Durch Johann Bugenhag aus Pomern Von dem Latein inn Teutsch an vil orten durch jn selbst gebessert ; Mit ettlichen vorreden am anfang wol zu merken, von Martin Butzer, Martin Luther, Philippus Melancthon*, Basel, Adam Petri, 1526. A kötet elérhető az alábbi weboldalon: http://www.e-rara.ch/bau_1/content/titleinfo/197874, letöltés dátuma: 2017.03.13.

6 PAK: The Judaizing Calvin, 56.

7 i. m., 5.

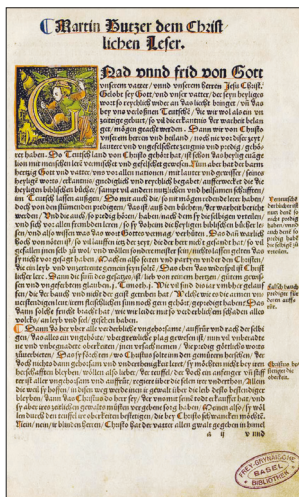
8 WALTKE – HOUSTON: The Psalms as Christian Worship, 62.

9 HOBBS: An Introduction to the Psalms Commentary, 77–78.

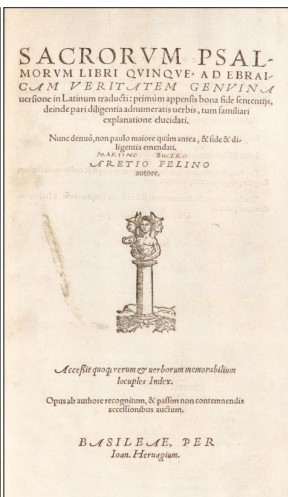
10 BUCER, M.: *Sacrorum Psalmorum libri quinque ad hebraicam veritatem versi et familiari explanatione elucidati*, Argentorati, Georgio Ulrichero Handlanus, 1529.

11 WALTKE – HOUSTON: The Psalms as Christian Worship, 62.

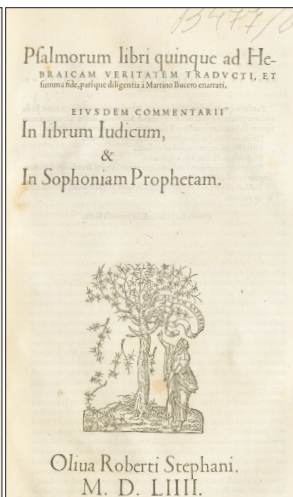
utánnomások – gyakran egyéb bibliai könyvekhez írt kommentárjaival egybekötve – immár Bucer saját neve alatt jelenhettek meg.¹² További érdekesség, illetve művének elismertségét mutatja, hogy a kommentárban szereplő latin zsolttár-fordításait alig néhány hónap múlva angolra is lefordítják, ami így az első angol nyelvű zsolttár-kiadás (1530) alapszövege lett.¹³

Sacrorum Psalmorum libri..., 1529

Sacrorum Psalmorum libri quinque..., 1547

Psalmorum libri quinque..., 1554

- 12 Lásd *Sacrorum Psalmorum libri quinque : ad Ebraicam veritatem genuina versione in Latinum traducti...* Aretio Felino auctore, Basel, 1547; továbbá: *Psalmorum libri quinque ad Hebraicam veritatem traducti, et summe fide, parique diligentia a Martino Bucero enarrati. Eiusdem commentarii in librum Iudicum, & In Sophoniam Prophetam*, [Geneva], Oliva Roberti Stephani, 1554.
- 13 Lásd JOYE, G.: *The Psalter of Dauid in Englishe Purely a[n]d Faithfully Tra[n]slated aftir the Texte of Felino [i.e. Bucer] ...*, Argentine [i.e. Antwerp], 1530. – a címfelirat még itt is álévén utal Bucerre. A mű értékeléséhez lásd HAMLIN (ed.): *The Psalms in English*; DUFFIELD: *The First Psalter Printed in English*, 291–293.

2. Bucer és a rabbinikus írásmagyarázat

2.1. Bevezetés

Miután látjuk Bucer jelentőségét, jártasságát a témában és komoly szándékát, vizsgáljuk meg sajátos írásmagyarázati módszerét a zsoltárok magyarázatát illetően.

Bucer jelentősége – a kortárs protestáns írásmagyarázókkal szemben – mindenekelőtt abban áll, hogy ő volt a korszak első olyan kommentátora, akinek műve már egy keresztyén hebraista széles körű szakértelmét, tudását tükrözi, amint azt az adott könyv eredeti héber szövegének fordítása és alapos, a zsidó exegézis eredményeit is adaptáló magyarázata mutatja.¹⁴

Zsoltáraihoz Bucer sokkal határozottabban használja David Kimhi, Abraham Ibn Ezra és Solomon ben Isaac (Rashi) munkáit, mint a keresztyén kommentárokat. Ennek okát ő maga adja meg, amikor Zsoltár-kommentárja céljaként jelöli meg, a zsoltárok történeti kontextusba állítását, hogy így szilárdítsa meg még inkább Jézus és az egyház magyarázatának történeti alapjait.¹⁵ Ezzel Bucer bevallotta azt akarja elérni, hogy a zsidók ne tudják aláaknázni ezeknek a magyarázatoknak a hitelességét. Ezért nem is a keresztyén magyarázatokra helyezi a hangsúlyt, hiszen azok tanulmányozását ki-ki maga is elvégezheti, amire Bucer buzdítja is olvasóit.¹⁶

Persze, részleteiben is felvetődik a kérdés: miért ilyen fontos Bucer számára a zsidó források használata? Először is így hangsúlyozza és alapozza meg a saját történeti exegézisét. Másodszor nyilván hasznosnak találja a rabbik teológiai felfogását, mellyel alátámaszthatta a maga sajátos teológiai szempontjait. Végül a zsidó kommentárokon keresztül látta el keresztyén olvasóit olyan ismeretekkel, melyek alkalmassá tették őket arra, hogy megvédelmezzék a maguk keresztyén zsoltárértelmezését a zsidó magyarázatokkal szemben. Bucer ki is mondja, hogy éppen a zsidó forrásokban található történeti kontextus miatt használja olyan nagy előszeretettel ezeket a forrásokat, a zsoltárok egyszerű, világos értelmezése miatt.¹⁷

2.2. Bucer és a Zsoltárok történeti exegézise

Az elsődleges haszna a rabbinikus magyarázatok használatának Bucer számára abban áll, hogy itt kellő adalékokat talál saját zsoltárértelmezéséhez

14 Így pl. HOBBS: *How Firm a Foundation*, 480.

15 „[...] anchor more solidly in the historical foundation those things that are interpreted of our Savior Christ and the church,” lásd PAK: *The Judaizing Calvin*, 64.

16 „[...] he encourages his readers to examine these Christian authors directly for themselves,” lásd PAK: *The Judaizing Calvin*, 64.

17 „Bucer states that one of his main reasons for using Jewish sources is the information they

ahhoz, hogy az adott zsoltárt elhelyezze egy korban, és ennek bibliai összefüggéseit is megtalálja.

A 2. zsoltár magyarázatát vizsgálva elmondhatjuk: nem csak úgy olvassa Bucer a zsoltárt, mint ahogy azt olykor a rabbi is megteszi, amikor Dávidra és az ellene támadó filiszteusokra utalnak a zsoltár háttereként, hanem körültekintően, különböző konkrét ószövetségi történetekhez köti a zsoltárt. Rashi két történeti keretre gondol, megnevezve a 2Sám 5,17-et és az 1Sám 28,4-et.¹⁸ Bucer ugyanezeket a helyeket idézi. Az első esetben Dávid felkenetéséről van szó (חַפְּשִׁי), amiről tudomást szereznek a filiszteusok, akik aztán a második igeszakasz szerint összevonják csapataikat. Ha Bucer is ezeket a helyeket idézi, akkor elég mechanikusan kezeli a rabbinikus forrásokat, mert az első igehely valóban Dáviddal kapcsolatos és felkenetésével, miután a filiszteusok felvonulnak, de a második történet már Saulhoz kötődik, noha ott is összegyűlnek a filiszteusok, akiket látva Saul megijed. Kimhi is idézi a 2Sám 5,17-et a 2. zsoltár magyarázatában, sőt Sault is és sok más ószövetségi helyet.¹⁹ Az 1Sám 28,4-et, érdekes módon, Rashival szemben már nem idézi. Bucer tehát tudatosan dönthetett Rashi idézetei mellett, akár Ibn Ezrával szemben is, aki csak a Dávid felkenetése napján megszólaló költeményről beszél a zsoltár elején, más egyéb történeti háttér nélkül.²⁰

Hasonló összefüggések fedezhetők fel egyéb tekintetben is a Zsolt 2 esetében. Kimhi a 4. vershez a Zsolt 59,9(8)-et idézi,²¹ éppen úgy, mint Bucer.²²

provide for the historical context and the »plain sense« (peshat) of a Psalm.» Lásd PAK: *The Judaizing Calvin*, 65. „פִּשְׁטֵי לְיִשְׂרָאֵל... פִּשְׁטֵי... plain sense, course of a river... כַּפְּשִׁי... a river/canal goes according to its course,“ lásd SOKOLOFF: *Dictionary*, 942. 943.

- 18 „»When the Philistines heard that Israel had anointed [māšēhū] David as king over them« (2 Sam. 5:17), »the Philistines gathered their troops...« (1 Sam. 28:4), and they fell into his [David's] hand. It is concerning them [the Philistines alluded to in 2 Sam. 5 and in 1 Sam. 28] that he [David] asked [here in Ps. 2:1], »Why do nations assemble so that all of them are gathered together?«” Lásd GRUBER: *Rashi's Commentary on Psalms*, 177.
- 19 „David composed and recited this Psalm in the opening of his reign, when the nations were gathered against him, as it is said (2 Sam. V. 17),“ lásd KIMHI: *First Book of Psalms*, 12.
- 20 „It appears to me that this psalm was written by one of the poets in honor of David. [...] He composed it on the day of David's anointment,“ lásd IBN EZRA: *First Book of Psalms*, 25.
- 21 „And when he says of God – Blessed be He ! – He shall laugh at and deride (them), it is metaphorical, an accommodation to human language ; for a man laughs at and mocks one whom he despises and esteems as nothing at all. And so : »And Thou, Lord, shall laugh at them. Thou shall mock at all the nations« (Ps. lix. 9)...” lásd KIMHI: *First Book of Psalms*, 13–14.
- 22 „Ridebit eum, quoniam uider quod adueniat tempus ultionis eius. Et Psalm 59. Tum Iehouah ridebis illos, subsannabis omnes gentes” lásd BUCER: *Sacrorum Psalmorum libri*, 27.

Mindketten felhasználják az összefüggést a Mennyben Lakó nevetésének értelmezéséhez (Zsolt 2,4), aki így reagál azokra a népekre, melyek Őt megvetik és semmibe veszik.

Ez figyelhető meg a Zsolt 2,7 kapcsán is. Bucer ugyanazokat a helyeket idézi, mint Kimhi: Deut 14; 32.²³ Sujin Pak azt is megjegyzi ehhez a vershez, hogy ugyan a Kimhi által idézett 1Sám 16,1 pontosan úgy nem jelenik meg Bucernél, de a vers kontextusa igen, sőt a Kimhi által itt idézett 2Sám 7,14 és 1Sám 16,13 a Bucer által is idézett versekhez tartozik.²⁴

A Zsolt 2,12 esetében is hasonló a helyzet. Amikor Bucer Kimhihez hasonlóan²⁵ idézi a gonoszok pusztulásával kapcsolatban a Zsolt 1,6-ot, akkor valószínűleg jobban értette az út elpusztulásáról szóló kijelentést (וְתִבְדֹּדוּ הַדִּרְתֵּי – Zsolt 2,12), mint a szokásos fordítások, melyekben csak a bűnösöknek az úton való pusztulásról van szó. Magának az útnak a pusztulása, elvesztése ugyanis jóval erősebb kifejezés, mint az úton járók elpusztulása. Sujin Pak itt is felfedezi Kimhi és Bucer közös idézetét: Ézs 1,30; 2Sám 13,31.²⁶ Ezen a helyen az említett szövegek tudatos idézete Bucer részéről abban is megmutatkozik, hogy Kimhi itt a Jer 41,5-öt is idézi, de ő már nem.

Amint a 2. zsoltár magyarázata mutatja, Bucer nagy jelentőséget tulajdonít írásértelmezésében a rabbinikus forrásoknak, melyek számára üzenetet hordoznak a zsoltár történetiségére nézve, de szemmel láthatóan ugyanilyen fontos Bucer számára az adott szakasznak e forrásokban feltárt tágabb bibliai összefüggései is.

Mind ezt nem csupán a 2. zsoltár kapcsán jegyezhetjük meg. A 22., 45., 110., 118. és 72. zsoltárra is igaz a fenti megállapítás. Kimhi, Rashi és Ibn Ezra e zsoltárok közül az első négyet egyaránt Dávid életéhez köti, az utolsó pedig Salamon uralkodásához.²⁷ Bucer ugyanezekben a történelmi keretekben szemléli ezeket a zsoltárokat, sok részletre utalva ilyen értelemben ma-

23 KIMHI: First Book of Psalms, 15; BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 29.

24 PAK: The Judaizing Calvin, 65.

25 KIMHI: First Book of Psalms, 17–18; BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 36. Kimhi az adott oldalon valóban arra gondol a két zsoltár összekapcsolásával, hogy az út pusztulása, elvesztése az ember pusztulásának oka, mert ember az út elpusztulása miatt pusztul el: „And the interpretation of and ye perish in the way is as (in the verse) »and the way of the wicked shall perish« (Ps. i. 6). And behold the way perishes and they are perishing because of their way which is perishing”, lásd KIMHI: First Book of Psalms, 17–18.

26 PAK: The Judaizing Calvin, 65.

27 „[...] Kimhi, Rashi, and Ibn Ezra read Psalms 22, 45, 110, and 118 in reference to the life of David and Psalm 72 in the context of the reign of Solomon...” Lásd PAK: The Judaizing Calvin, 65, valamint a nevezett zsoltárokhoz pl. IBN EZRA: Second Book of Psalms, 18; KIMHI: First Book of Psalms, 97; GRUBER: Rashi's Commentary on Psalms, 256.

gyarázataiban.²⁸ Persze ahol akar, el is tér ettől a rabbinikus szemlélettől, és köti a 45. zsolttárt például inkább Salamonhoz, mint Dávidhoz.²⁹

A Zsolt 16,4 is rabbinikus magyarázat befolyását mutatja Bucernél, aki nem véletlenül említi Rashi, Kīmḥi és Ibn Ezra magyarázatát:³⁰ ők is beszélnek a 4. versben az עֲצֻבוֹתָם és מְהַרְרֵי szavak kapcsán bálványokról és a sietésgről, mint Bucer a vers fordításában.³¹ Bucer ezt a magyarázatot is arra használja a rabbinikus értelmezés alapján, hogy érveljen a történeti keret, a zsolttáros álláspontja mellett, aki a bálványimádás és a babonás kultusszal szemben emeli fel szavát.³²

2.3. Bucer és a Zsolttárok messianisztikus értelmezése

Bármilyen meglepően hangozzék is, a rabbinikus írásmagyarázat nagyban segítette Bucert a zsolttár-részletek krisztológiai értelmezésében is: túl azon, hogy egy zsolttárt adott esetben Dávid vagy Salamon történeteinek részeként értelmez, magyarázatában Bucer felhasználja a zsolttárok rabbinikus messiási magyarázatát, és hol támpontként ezekre építve, hol ezeken is tovább lépve megtalálja a zsolttár Krisztusra mutató jellegzetességeit is az egyház számára.³³ Ezekben a rabbinikus magyarázatokban az a közös, hogy bennük a Messiás Izrael megígért megváltója, Dávid és Salamon királysága pedig már a Messiás uralkodásának jellemző jegyeit hordozzák, mint a beteljesedő ígéretek jelei.³⁴

Nyilván nem véletlen ez a direkt krisztológikus értelmezés Bucer részéről a 2. zsolttár esetében sem. A zsolttár magyarázatában Bucer nem nélkülözi a

28 A 22., 72., 110. és 118 zsolttárokhoz lásd BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 176.389–390.516.536.

29 BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 306.

30 i. m., 131.132.

31 „*hastening*”: lásd KĪMḤI: First Book of Psalms, 75; „*idols*”: lásd IBN EZRA: First Book of Psalms, 114; „*idolatrous [...] idolatry*” lásd GRUBER: Rashi’s Commentary on Psalms, 226; „*idololatriis [...] idola [...] festinarunt*” lásd BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 129.131.

32 „*[...] in order to argue that the Psalmist is speaking against idolatry and superstitious cults,*” lásd PAK: The Judaizing Calvin, 67.

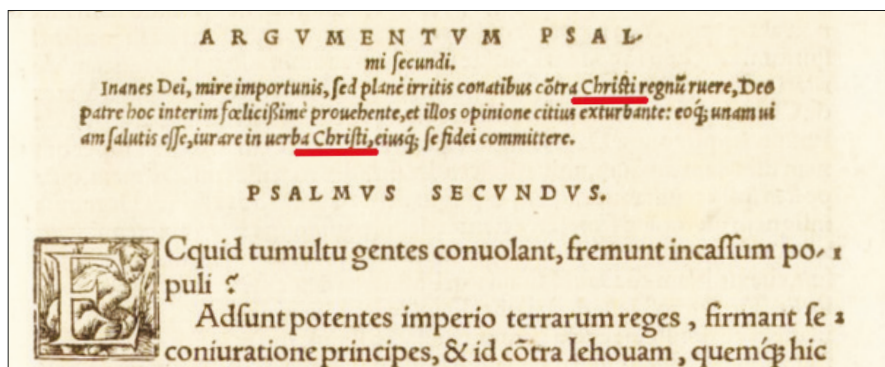
33 PAK: The Judaizing Calvin, 65.

34 Természetesen részleteket tekintve vannak eltérések a rabbinikus magyarázatokban. Ilyen Rashi értelmezése is a Zsolt 118,10a esetében, mely szerint ott Zak 14,2-vel összhangban Góg és Mágóg harcára történik utalás: „*[...] refers to the wars of Gog and Magog [...] in which all the nations will be there in accord with what is stated in the Bible, »For I will gather all the nations to Jerusalem for the war« (Zech. 14:2).*” Lásd GRUBER: Rashi’s Commentary on Psalms, 671. Másik részletekbe menő eltérés a 45. zsolttár magyarázatát érinti Rashinál, ahol ő nem a Messiásra utal, hanem a Tóra tanítójára, a bölcsre, az Énekek 5,13-ra hivatkozva. Magyarázatában a שִׁוְשָׁנָה-t és a שְׁנָה-ban megfogalmazódó ismétlésen keresztül szerzett, vagy átadott tudást hozza kapcsolatba: amint a lilium virágzik, úgy a Tóra tudósa is tettekben gyümölcsozik, lásd GRUBER: Rashi’s Commentary on Psalms,

rabbinikus hivatkozásokat; sőt: összesen tizenháromszor hivatkozik rájuk. S bár nem követi mindenben a rabbik magyarázatát,³⁵ fontos a számára, hogy a rabbinikus magyarázatok szerint is lehet ezeket a zsoltárokat a Messiásra vonatkoztatni. Rashi jó példa erre, aki a 2. zsoltárhoz kifejezetten idézi a rab-
bikat, akik a Messiásra vonatkoztatták a zsoltárt:

Our rabbis interpreted [...] the subject of the chapter [...] as a reference to the King Messiah [...] However, according to its basic meaning [...] and for a refutation of the Christians [...] it is correct to interpret it as a reference to David himself in consonance with what is stated in the Bible.³⁶

Innen már egyenes út vezetett Bucer számára a krisztológikus értelmezésig, ahogy azt már a zsoltár elé illesztett summa is kifejezi:

BUCER: *Sacrorum Psalmorum libri, 23.*

352–353. Ez a gondolat bővül a Shabbat 30b-ben a Tórát tanulmányozó ajkak keserűségével, lásd <http://www.sefaria.org/Shabbat.30b?lang=bi>, letöltés dátuma: 2017.01.05.

35 Így szembevetendő, hogy míg azok a magyarázatok a kifejezést (נְשָׁקוּ-בֵר 12) a Fiú csókolása helyett inkább a tisztaság fogalmával hozzák kapcsolatba, addig Bucer a Fiú csókolása mellett foglal állást. „...it may be interpreted by »the pure (ברִי) of heart« (Ps. Ixxiii. 1)....” lásd KIMHI: First Book of Psalms, 17; „do homage in purity,” lásd IBN EZRA: First Book of Psalms, 32; „kisse ye y sonne” lásd Joye: The Psalter of Dauid in Englishe, 4; „Osculamini filium,...” lásd BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 34, a kérdéshez összességében lásd PAK: The Judaizing Calvin, 67. A ’tisztaság’ kifejezésének ismeri Bucer a választással, kiválasztással kapcsolatos értelmét: „D. Kimhi probat...aliam lectionem, ut בר ualeat idem qod electus.”, lásd BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 36. A נְשָׁקוּ-בֵר fordítása Luthernél is a Fiú csókolását hozza, de a Péld 31,2-ben már Luther is „kiválasztott”-at fordít: „Küsse den Sohn” (Ps. 2:12); מֵהַ-בְּרִי – „Ach, mein Auserwählter” (Luther Bibel, 1545).

36 GRUBER: Rashi’s Commentary on Psalms, 177.

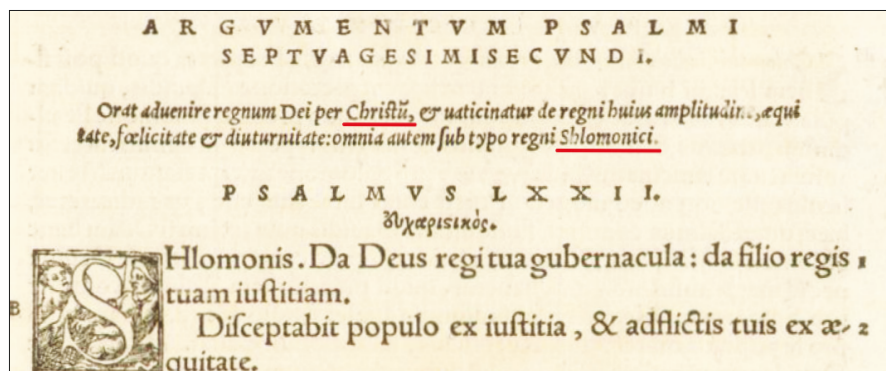
Ibn Ezránál a 45. zsoltár is a Messiásra utal, aki Dávid, vagy az ő fia, de mindenképpen az ő utóda.³⁷

A 72. zsoltár, legyen az Dávid vagy egy névtelen szerző műve, Salamonra vagy a Messiásra vonatkozóan született, mondja Ibn Ezra:

„[A Psalm] of Solomon. Give the king thy judgments. This psalm is a prophecy by David [...] or one of the poets [...] regarding Solomon or the messiah”.³⁸

Ugyanez a zsoltár Rashi számára is a Messiásra mutat: ennek bizonyítására idézi a rabbit, akik a פְּסַלְתֵּי דָּוִד kifejezést talmudi példa alapján a messiási kor eledeleként értelmezték (גְּלוּסְקוֹת): „[...] the entire psalm as referring to the Messiah...”.³⁹

A 72. zsoltár esetében Bucernél is egyértelműen látható a Salamonra való utalás a krisztológiai olvasattal együtt, mindjárt a zsoltár előtti summában:

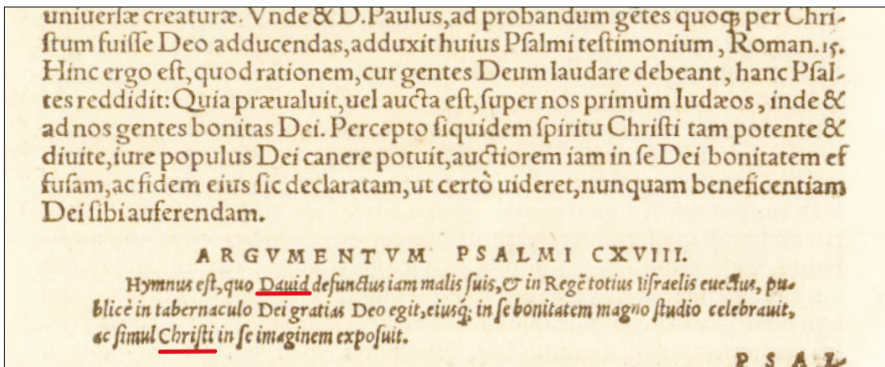
BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 389.

Persze, hogy nem szolgálai módon követi Bucer a rabbinikus magyarázatokat, de akkor is nyilvánvaló részéről a források ismerete és használatukon keresztül meg is mutatja azok fontos voltát. Ezt igazolja a 118. zsoltár is, ahol Bucer Dávidtól gyorsan megérkezik Krisztushoz:

37 „This psalm refers to David or the messiah his son [...] for the messiah is called David [...]. The messiah who will be a descendent of David,” lásd IBN EZRA: Second Book of Psalms, 18; a kérdéshez lásd PAK: The Judaizing Calvin, 66.

38 IBN EZRA: Second Book of Psalms, 189.

39 GRUBER: Rashi's Commentary on Psalms, 475, lásd még <http://www.sefaria.org/Ketubot.111b?lang=bi>; valamint <http://www.morfix.co.il/%D7%92%D7%9C%D7%95%D7%A1%D7%A7%D7%90>, letöltés dátuma: 2017.01.05.

BUCER: *Sacrorum Psalmorum libri, 536.*

Ahol tehát a rabbik messiási értelmezést hoznak egy zsoltár esetében, ott ezt Bucer igyekszik beépíteni magyarázatába, de úgy, hogy azonnal továbblép a krisztológia felé, mert számára a zsoltár Krisztusban jut el a végső beteljesedés teljességére.

Bucer ugyanakkor nem követi szolgálai módon a zsidó írásmagyarázatot, ha meggyőződése szerint egy adott szövegnek vannak krisztológiai vonatkozásai, mégha az adott szöveget a rabbik nem is értelmezték messiási szövegként, aktualizálva ezzel a zsoltár teológiai tanítását, a krisztológiai vonatkozások irányába bővítve azt.

Szép példa erre a 22. zsoltár magyarázata. Bucer szerint a zsoltár Dávidról szól. Nem véletlen, hogy Bucer oly gyakran idézi ennek a zsoltárnak a magyarázatában is a rabbinikus irodalmat (összesen húsz esetben), hiszen az idézett szerzők, Kimhi és Ibn Ezra is feltételezik a zsoltár és Dávid szoros kapcsolatát.⁴⁰ Bucer idézete mégsem szolgálai, hanem a rabbinikus magyarázatokon túllépve eljut Krisztusig, mivel szerinte Dávid a zsoltárban Krisztus (proto-)típusaként jelenik meg.⁴¹ Ha ugyanis a zsoltár Dávid és Saul vallásosságát hasonlítja össze, amely vallásosságban az igaz, hamisítatlan istentisztelet a lényeg, akkor ez az istentisztelet legteljesebben Krisztusban valósult meg.⁴²

40 „Some also interpret it of David while he was still a fugitive before Saul.” lásd KIMHI: First Book of Psalms, 97; „The word Eli (My God) is repeated because David was in trouble”, lásd IBN EZRA: First Book of Psalms, 165.

41 „David Christi se typum [...]” lásd BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 176. „Here David declareth hym selfe playnly to be the very figure of Christe,” lásd JOYE: The Psalter of Dauid in English, 31–32. A kérdéshez lásd PAK: The Judaizing Calvin, 67.

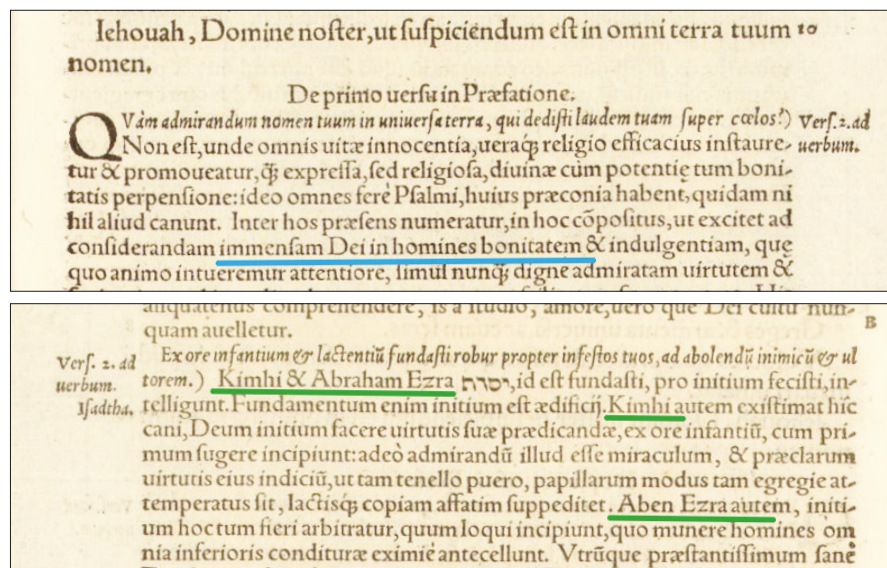
42 Lásd PAK: The Judaizing Calvin, 67.

2.4. Bucer tanítása Isten jóságáról

Ha mindezt Isten jóságával kapcsolatban vizsgáljuk, további bizonyítékokat kapunk arra nézve, hogy Bucer milyen szorosán kötődik a rabbinikus magyarázathoz.

A 8. zsoltár magyarázata hemzseg a rabbinikus szerzők nevéitől és velük együtt Isten jóságának emlegetésétől,⁴³ vagyis Isten jóságának emlegetése legalább annyira fontos Bucernek, mint a rabbinikus magyarázóknak.⁴⁴ Ám ezeken túllépve Bucer eljut magyarázatában Krisztusig.

Joggal csodálkozhatunk a zsoltár magyarázatában található hivatkozások és utalások mennyiségén, mely mindenképp figyelmet érdemel és ezt ezért is mutatjuk itt meg mindezt a szemléletesség kedvéért. A *Sacrorum Psalmorum libri* lentebb közölt vonatkozó oldalain egyszerre található meg Isten jóságának emlegetése, a rabbinikus szerzőkre való hivatkozás és a Krisztusra való utalás.⁴⁵

BUCER: *Sacrorum Psalmorum libri*, 81–82.

- 43 „in humanu genus dignationem, beneficentiam... immensam Dei in homines bonitatem... bonitate Dei in humanu genus... diuinæ bonitatis... bonitatem tuam...” lásd BUCER: *Sacrorum Psalmorum libri*, 81–86.
- 44 Lásd például קִימְחִי: „How Excellent is Thy Name in all the earth! He returns once more to praise when he has finished the recital of the lovingkindnesses which He (God) shews towards man...” lásd קִימְחִי: First Book of Psalms, 53.
- 45 Lásd BUCER: *Sacrorum Psalmorum libri*, 81–86. Az oldalakon azonos színek jelölik az összetartozókat: külön (5x) a jóságra (kék), külön a rabbinikus szerzőkre (zöld) és külön a Krisztusra (piros) való utalást.

FAMILIARIS EXPLANATIO. 83

A pios excitare; post exclamationem suae admirationis testem, de pueris statim subiecit, in hunc sensum. Bonitate Dei in humanū genus adeo plena est omnis terra, ut ad caelos usq; pertingat. imo illos superet, hanc ita admiror, & stupeo, ut nihil supra. Vnde q; enim quocumq; me uerto, ea in oculos incurrit, radijs suis mentē meam impetit. Nam quid opus uerbis, uel in solis infantibus ita effulget, ita resplendet, ut tantum ex illorum ore, qui adhuc fari nequeunt, abunde confutentur & confundantur omnes Dei hostes, quiq; ideo q; nullum Deū credunt, sibi ipsis dij esse, & spicere, seseq; uindicare uolunt. Haec autē quo maiore dinofī dicat, ad Deū ea loqui se facit. Per os itaq; paruulorum non sermonē, quia infantes dicūt, & fugentes, uirtus diuinā laudis confirmat, dum hi bonitatē eius, q̄ mirificē adeo uisendā exhibent, suo modo predicant.

Illud יצא firmatus malui, q̄ secundū Kim. & Ezra. initium fecisti, reddere. Neq; enim initium est Deum praedicandi a pueris iam in lucē editis & fugentibus: sed multo magis, dum in utero matris tantis miraculis, de quib. canit Psal. 139. hi. formatur, augentē, & ad prodeundum in lucē parantur, tandemq; ē materni uteri latibulo producunt. Quae itaq; in eis iam fugentibus apparent Dei beneficia, uirtutem Dei, hoc est laudem eius, nō tam incipiunt, q̄ fundant & confirmant. Virtutem siquidem, pro laude uirtutis, per Metonymiā dixit. Porro in-

Tenab.
 תנאב. Infi-
 nitus pro
 praefero
 Natathā
 תנאב. Infi-
 nitum enim
 in se omnes
 modos cō-
 plectitur.
 auctor Kim
 hi.
 Fundasti
 uirtutem.

ctum, et unū ē uulgo, ac infima plebē, sese uocabat, eumq; titulū sibi propriū fecerat. Meminisse Dei hoc uersu idem est, qd cognouisse, de quo in ultimo uersu Psal. i. Est enim Deū beneficijs declarare, nos sibi curae esse. Idem ualet & יצא, id est inuicere & rationē habere, qd tam in malam q̄ bonam partē in Biblijs accipitur. Vt enim benefactis declarat se Deus rationē habere suorum in bonū: ita ultione manifestū facit, se rationē habere reproborū in malum. Sed quid Vates per meminisse Dei, & rationē habere hic intelligat, sequenti uersu ipse factis aperuit. Id utiq; q; Deus hominē dijs paululo inferiorē fecit, admiranda dignitate ac mirifico decore cumulatam. Solo etenim corpusculi onere, & post primi hominis lapsum, necessitate moriendi, beatis caelitis, qui ideo dij uocantur, q; diuinitas illis q̄ alijs creaturis plenius cōmunicata est, minores sumus. Caeterum hic subiecta habemus omnia, quiq; ex Deo nati sumus, uitam iam caelestem & aeternam per fidem uiuimus, in qua illi ipsi caelites nobis ministrant: certoq; expectamus, ut beato olim cum his aeo fruamur, iusti & beati. Quis hanc dignitatem, quis hoc decus satis aestimet? Epistola ad Ebraeos, cap. 2. hunc locū de Christo interpretatur, idē iure. Per Seruatorē enim, filium Dei primogenitum, omnia diuinā dignitatis, reliquis nobis conciliata sunt, eiusq; beneficio illa percipimus. Propterea, quicquid de hominis dignitate scriptura praedicat, Christo primū, ut generis nostri capiti & instauratori competit,

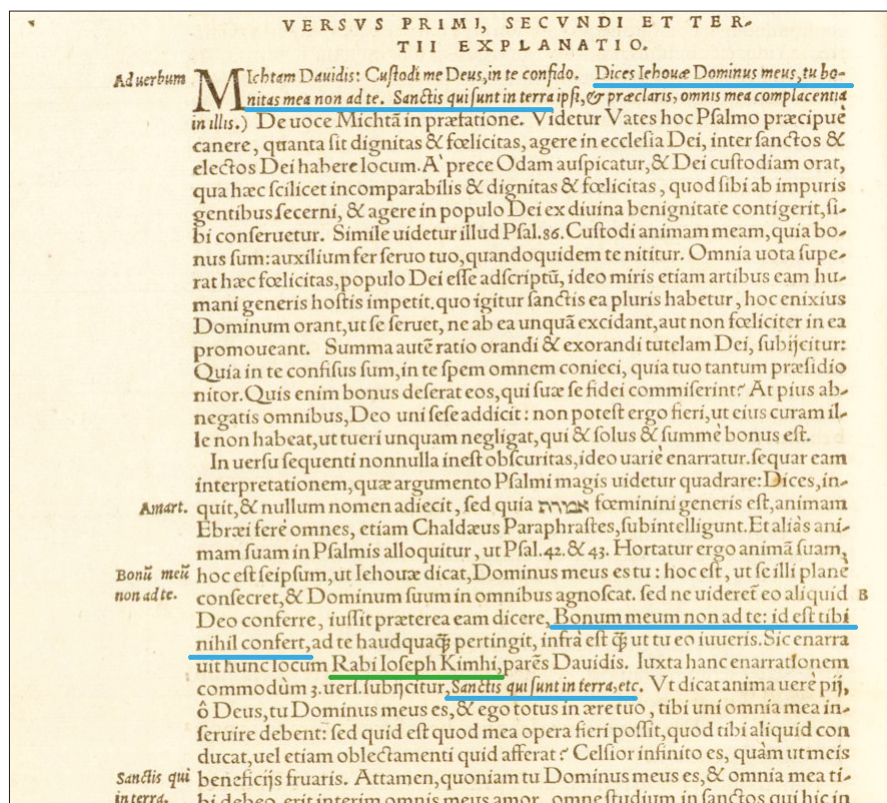
BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 85–86.

Szó szerint ugyanez a helyzet a 17. (LXX: 16.) zsolttárral kapcsolatban. Bucer itt is Isten jóságát hangsúlyozza és hivatkozik a rabbinikus szerzőkre, szinte oldalanként: van, amikor kétszer-háromszor.⁴⁶

Mindezt részletekbe menően is igazolhatjuk. A Zsolt 16-hoz Kimhit idézve hangsúlyozza Bucer, hogy minden jóság forrása Isten. Nem Ő az, akinek

46 Hét oldalon összesen legalább tizenegyszer: hatszor Kimhire, ötször Ibn Ezrára. "Thy loving-kindnesses..." lásd KIMHI: First Book of Psalms, 74; BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 137.140.

szól a jócselekedet, hiszen Ő a jóság forrása, vagyis inkább a szentek szolgálatában van értelme a jónak, azok számára, akik a földön élnek.⁴⁷

BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 130.

Bucer egyes héber kifejezések fordításakor is használja a rabbinikus magyarázatokat ahhoz, hogy Isten jósága kellő hangsúlyt kapjon. Ezt látjuk a Zsolt

47 Legalább hétszer hivatkozik Kimhire és Ibn Ezrára ennek az egy zsoltárnak a magyarázatában: „The good I do is not unto Thee : 2 They (Rashi and Rabbi Moses ha-Cohen ibn Giktilla 3) have interpreted (the clause): »The good which Thou doest to me it is not incumbent upon Thee to do, for I am not worthy of it, but it is entirely due to Thy loving-kindness.« And my revered father, of blessed memory, has interpreted : »The good I do is not done to Thee,« meaning that it does not reach Thee (personally), for one cannot dispose for, or help, or give to Thee ; but it is 3. To the holy ones who are in the earth...” lásd KIMHI: First Book of Psalms, 74; „beneficentia mea ad te non pertingit... Dominus meus, tu bonitas mea non ad te. Sanctis qui sunt in terra...” lásd BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 129–130; JOYE: The Psalter of David in English, 21. A kérdéshez lásd PAK: The Judaizing Calvin, 66.

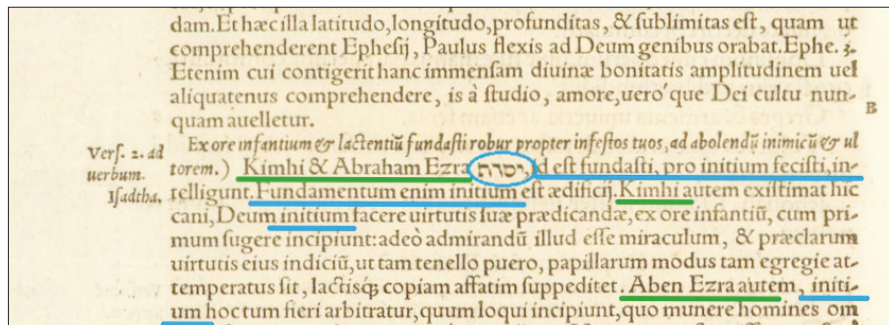
8,2 (3) magyarázatában, amikor Kimhit és Ibn Ezrát idézve beszél Bucer a ךִּמְחִי ígéről.

A szó abban az összefüggésben fordul elő a szövegben, hogy Isten csecsemők és gyermekek szájával erősíti meg hatalmát. A szót Kimhi az erő alapjainak lefektetésére, fundálására, megalapozására vonatkoztatja:

Thou hast laid the foundation of strength...It is for this reason that he uses the word ךִּמְחִי (Thou hast laid the foundation); for, just as יְסוּד (foundation) is the beginning of the building, so the suckling period is the beginning of the (power to) recognise the loving-kindness of the Creator...⁴⁸

Ibn Ezra a kifejezés kapcsán a gyermeki beszéd kezdeteihez vezeti vissza Isten dicséretét: „[...] first appears in the body when the child begins to speak”.⁴⁹

Bucer a két rabbinikus gondolatot harmonizálva határozza meg a ךִּמְחִי üzenetét, melynek értelme, hogy amint a gyermek beszélni kezd, már ennek ténye jelzi a Teremtő hatalmát, aki azt lehetővé teszi. Ezekben a magyarázatokban a csecsemő kor már a kezdete Isten hatalma megmutatkozásának, mert amint az épület alapja, megalapozása, kezdete az építkezésnek, úgy a csecsemő kor is megalapozza Isten jóságát az emberi lét kezdetétől fogva, lehetővé téve az Ő jóságának felfedezést és ezzel az Ő dicséretét is.⁵⁰

BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 82.

Bucer az 1. zsoltárhoz sem hagyja figyelmen kívül a rabbinikus magyarázatot. Érdekes, hogy Kimhi is utal Isten jóságára, de Bucer is, s mindketten

48 KIMHI: First Book of Psalms, 49.

49 Lásd IBN EZRA: First Book of Psalms, 73.

50 „fundasti robur [...] id est fundasti pro initium fecisti, intelligunt [...] Fundamentum enim initium [...] Deum initium facere uirtutis suae praedicandae”, lásd BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 82.

beszélnek a halottak feltámadásáról az 5–6. vers kapcsán; a רָשָׁעִים fogalom pedig, mindkét előfordulásánál (5–6. vers), magába foglalja Bucernél és Ibn Ezránál is a ’bűnös’ fogalmát.⁵¹

3. Összefoglalás

A reformáció irodalmával kapcsolatban többnyire annyi információnk van, hogy a reformátorok vagy egyenesen antiszemita magatartást mutatnak, vagy legfeljebb csak az Ószövetségig mentek vissza az írásmagyarázatban, de elhatárolódtak a zsidó írásmagyarázat használatától.⁵² Bucernél – Zsoltárkommentárja kapcsán – azonban azt tapasztalhattuk, hogy magyarázatai tele vannak rabbinikus utalásokkal. Bucer ismeri a rabbinikus felfogást, azt gazdagon beépíti magyarázatába, de ahol szükségesnek érzi, azon túllépve eljut a Krisztus felmutatásáig.

Bucer a rabbinikus szerzők használatával bizonyítja, hogy számára a tipológia olyan eszköz, mely történeti exegézisben gyökerezik. Bucer mindig innen érkezik el az Ószövetség krisztológiai olvasatához, mely alapvetően már kezdeteiben sem szakad el a reformáció szándékától.

Bucer esetében feltétlenül ki kell emelnünk azt, hogy ő nem azért idézi a rabbinikus szerzőket, mintha le akarna velük számolni, hanem ellenkezőleg: értékükre hivatkozik és felfedezi náluk azt a teológiai gondolkodást, mely hasznos, sőt nélkülözhetetlen az Írás megértése szempontjából. Bucer megőrzi a rabbinikus szerzők zsolttármagyarázatának értékeit és igyekszik azt összhangba hozni saját olvasatával úgy, hogy felmutassa a bibliai üzenet krisztológiai szívét. Mindezt úgy teszi, hogy nem pusztán a krisztológiai olvasatra koncentrál, hanem odafigyel a történeti keretre, s ebből kiindulva alkalmazza a tipológia eszközét.

Így mutat utat Bucer a zsidó exegézis kriticismusával szemben a reformáció krisztológiai értelmezése számára a zsolttárok magyarázatban, s lesz egyúttal a krisztológiai magyarázat védelmezője a rabbinikus magyarázattal szemben.

51 „satisfy them with His goodness and knowledge and care [...] for this is the greatest good [...] But the way of the wicked shall perish: for at their death they have no rising again, as he has said they shall not rise up”, lásd KIMHI: First Book of Psalms, 11. --- „It is also possible that the word wicked includes sinners and scorners,” lásd IBN EZRA: First Book of Psalms, 24. --- „knowledge of goddis lawe [...] sinners [...] sinners” lásd JOYE: The Psalter of Daud in Englishe, 2–3. --- „לא יקמו” [...] resurrectione mortuorum disputarunt [...]” lásd BUCER: Sacrorum Psalmorum libri, 11.

52 Lásd összefoglalóan CSEPREGI: Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika.

Felhasznált irodalom:

- BUCER, M.: *Sacrorum Psalmorum libri quinque ad hebraicam veritatem versi et familiari explanatione elucidati*. Argentorati, Georgio Ulrichero Handlanus, 1529.
- BUCER, M.: *Sacrorum Psalmorum libri quinque: ad Ebraicam veritatem genuina versione in Latinum traducti: primum appensis bona fide sententijs, deinde pari diligentia adnumeratis verbis, tum familiari explanatione elucidate: Nunc denuò, non paulo maiore quàm antea, & fide & diligentia emendati*, Aretio Felino autore, Accessit ... index, Basileae, Per Ioan, Hervagium, 1547.
- BUCER, M.: *Psalmorum libri quinque ad Hebraicam veritatem traducti, et summe fide, parique diligentia a Martino Bucero enarrati. Eiusdem commentarii in librum Iudicum, & In Sophoniam Prophetam*, [Geneva], Oliua Roberti Stephani, 1554.
- BUCER, M. (Hg.): *Psalter wol verteutscht ausz der heyligen sprach, Verklerung des Psalters fast klar und nutzlich, von M. Luther, durch Johann Bugenahg ausz Pomern Von dem Latein inn Teutsch an vil orten durch jn selbst gebesert, mit ettlichen vorreden am anfang wol zu mercken, von Martin Butzer, Martin Luther, Philippus Melanchthon*, Basel, Adam Petri, 1526.
- CSEPREGI Z.: *Zsidómisszió, vérvád, hebraisztika. Ötven forrás a reformáció és a zsidóság kapcsolatának kérdéséhez* (a forrásokat vál., ford., bevez. és a magyarázatokot írta Csepregi Zoltán), [Budapest], Luther Kiadó, 2004.
- DUFFIELD, G. E.: The First Psalter Printed in English, *Churchman* 85/4 (1971), 291–293.
- GRUBER, M. I.: *Rashi's Commentary on Psalms*, Leiden–Boston, Brill, 2004.
- HAMLIN, H. (ed.): *The Psalms in English, 1530–1633* (Tudor and Stuart Translations 19), Cambridge, MHRA, 2017.
- HOBBS, R. G.: How Firm a Foundation, Martin Bucer's Historical Exegesis of the Psalms, *Church History* 53/4 (1984), 477–491.
- HOBBS, R. G.: *An Introduction to the Psalms Commentary of Martin Bucer. The Commentary in Its Historical and Exegetical Setting* (Ph.D. diss.), Universite de Strasbourg, Faculte de Theologie Protestante, 1971.
- IBN EZRA, R. A.: *Commentary on the Book of Psalms. Commentary on the First Book of Psalms: Chapter 1–41*, Boston, Academic Studies Press, 2009.
- IBN EZRA, R. A.: *Commentary on the Book of Psalms. Commentary on the Second Book of Psalms: Chapter 42–72*, Boston, Academic Studies Press, 2009.
- JOYE, G.: *The Psalter of Dauid in Englishe Purely a[n]d Faithfully Tra[n]slated aftir the Texte of Feline, Euery Psalme Hauynge his Argument be-*

- fore, *Declarynge Brefly Thentente [and] Substance of the Wholl Psalme*, Argentine [i.e. Antwerp], Francis Foxe, 1530.
- ՔԻՄԻ, R. D.: *The Longer Commentary of R. David Կիմի on the First Book of Psalms* (transl. R. G. Finch), London–New York, Society for Promoting Christian Knowledge–The Macmillan, 1919.
- Luther Bible 1545*, Electronic version of the original Luther Bible, Public domain, Available on the Internet and in Online Bible, Version L45 in BibleWorks 10.
- PAK, G. S.: *The judaizing Calvin. Sixteenth-century debates over the Messianic Psalms* (Oxford studies in historical theology), Oxford, Oxford University Press, 2010.
- SOKOLOFF, M.: *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramic of the Talmudic and Geonic Periods*, Ramat-Gan–Baltimore, Bar Ilan University Press–The Johns Hopkins University Press, 2002.
- WALTKE, B. K. – HOUSTON, J. M. E.: *The Psalms as Christian Worship. A Historical Commentary*, Grand Rapids – Cambridge, Eerdmans, 2010.

